

===== Pap Péter István =====

/// **Hogy „minden szabadon folyjék”**

Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1985–1998

„1956-ban az ország sorsa összefonódott az egyetemes szabadság intuíciójával. 1988-ban egy másik intuícióval, ember és természet – ország és folyam – egységének gondolatával. Ettől a kis országtól egész szép teljesítmény. Valamilyen – tündöklestes, habár csak sejtve sejtett – igazsághoz két ízben egészen közel hajoltunk. Ez a kettő, úgy hiszem, eredetében egy, csak megjelenésük ideje és formája volt különböző. [...] Most meg jön ez a technokrata invázió. Ismerjük már a dolgot. Legalább azt a nyolcvannyolcat már ne áruljuk el. Félig már úgyszólván kidisputálták azt is belőlünk. Hogy csak a »rendszer« miatt küzdöttünk volna a vízlépcsőrendszer ellen. Legalább most ne adjuk fel önmagunkat. Tudtuk, mit szeretnénk, és most is azt akarjuk. Az ember szellemének vissza kell térnie a természet szelleméhez.”¹ Így fogalmazott Karátson Gábor író, filozófus, festőművész 1992. október 16-án az Írószövetség Bajza utcai székházában, a Duna-mozgalom melletti kiállásként rendezett képzőművészeti kiállítás megnyitóján. Az 1956-os forradalom és a bős–nagygyarosi vízlépcső elleni tiltakozások közti közvetlen kapcsolat megteremtése különös, a politikai és történeti emlékezet megcsontosodott struktúráit keresztbe metsző gondolat, melynek sem Karátson kortársai körében, sem az emlékezetben nem volt érdemi recepciója.² Számosan voltak azok – a szamizdatos ellenzék különböző csoportjai, Krassó György és köre, a korai Fiala Demokraták Szövetsége (Fidesz) –, akik saját szerveződéseik vonatkozásában összefüggést igyekeztek teremteni az 1956-os forradalom és az 1980-as évek ellenzéki attitűdje, illetve az 1989–1990-es átmenet között, de a *single issue* mozgalomként elkönyvelt

1 == Karátson Gábor: Villámfény és öngyarmatosítás. A szöveget közli: *Duna Kör Hírlevél*, 1992. december 1., 9–11.; valamint Karátson, 1993.

2 == Megjegyzendő, hogy az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak nem lett – sem egy, sem több – olyasféle szépirodalmi narratívája, mint akár 1848–49 kapcsán a Jókai Mór regénye, a *Kőszívű ember fiai*. 1956 kapcsán efféle kísérletekről is kevés információ van, ezek egyike Karátson Gábor munkássága és az e tanulmányban is megidézett *Ötvenhatos regénye*. Ld. Karátson, 2005.

Duna-mozgalmak esetében ez a legkevésbé sem rögzült. Általában véve is, a Duna-mozgalmak története és benne különösen Karátson Gábor szerepe a közemlékezet perifériáira szorult a 2020-as évekre, és jobb esetben is csak lexikonszócikk mélységű információk vannak jelen velük kapcsolatban.³ (Karátson alakja ugyanakkor az ökológiával foglalkozó mai társadalmi-politikai mozgalmak szűk szubkultúrájában jól ismert, sőt elismertségnek örvendő.) Ennek okai önmagukban is megérnének egy elemzést, azonban jelen vizsgálat tárgya most nem ez, hanem Karátson Duna-mozgalmakban játszott szerepe – bár e téma alighanem a felejtés és az elhomályosodás kérdéseihez is szolgáltathat adalékokat.

Karátson Gábor az 1990-es évek elejétől az évtized végig a Duna-mozgalmak egyik leginkább látszódo ágensének, a Duna-ügy szellemi vezetőjének tekinthető.⁴ Hogy szinte beláthatatlanul komplex, minden konvenciónak és diszciplináris megközelítésnek ellenálló alakja és életműve a társadalom-, eszme- és politikatörténet eszköztárával jól megragadható-e, felettébb kétséges. Ám a Duna ügye és Karátson, mint rendkívül egyedi közéleti szereplő, ezzel összefüggő közös története mégis erre invitálja a kései krónikást. Külön kihívás az itt elbeszéltek korszakokon átívelő jellege. Karátson 1985–1986 tájkán csatlakozott a Duna Körhöz, és szerepe a Duna-mozgalmakban, majd az abból 1998 után kialakuló ökopolitikai kezdeményezésekben végig jellegadó volt.

E tanulmány időhatárait is értelemszerűen a Duna-mozgalmak és tiltakozásaik dinamikája határozza meg. Az 1980-as évek elején a bős–nagygyarosi vízlépcsővel kapcsolatos felszólalások lassan, éles határpont nélkül váltottak jelentős méretű társadalmi mozgalomba, onnan pedig demonstrációkba. Az építkezés magyarországi részének 1989-es felfüggesztése, az azzal kapcsolatos hágai nemzetközi per és általában az 1989–1990-es átmenet nyomán kialakult pluralizmus rendkívül hullámvá tette a Duna-mozgalmakkal kapcsolatos fejleményeket, míg végül 1998 elején megvalósult a vízlépcsőépítéssel szembeni utolsó tömeges demonstráció. Ennek voltaképpen sikerét követően a Duna-mozgalmak a korábban ismert formájukban elapadtak, szellemi energiái és kulcsfigurái szélesebb ökopolitikai kezdeményezésekbe, pártokba, mozgalmakba kanalizálódtak, s a Duna, illetve a vízlépcső ügye egy határozott, de immár nem egyedülálló pont lett e mozgalmak ezredforduló környékén újrarajzolt problématérképén. Vagyis egy bő évtizednyi dominancia után, 1998-tól már nem a vízlépcső ügye volt a központi kérdés a hazai ökopolitikában. Az alkalmankénti vízlépcsőellenes fellépések is (igazodva az építkezési szándékok alacsonyabb intenzitásához) áthelyeződtek a szűken vett értelmiségi diskurzus, valamint a formális és informális lobbizás terepeire.

3 = = A Duna Körnek és alapítójának, Vargha János biológusnak például van angol nyelvű Wikipédia-oldala, magyar nyelvű ellenben nincsen.

4 = = Vö. Lányi, 2022: 129.

A Duna-mozgalmak és a vízlépcsőellenes tiltakozások témája annál is inkább aktuális, mivel napjainkban újra visszaszivárogtak a napirendre a Dunával kapcsolatos elterelési és erőműépítési kérdések,⁵ így végképp nem haszontalan felidézni, miként alakult a Duna-mozgalmak, illetve egyik jellegzetes vezetőjének közös története. Sajátos párhuzam az 1980-as évek elejével a nyilvánosság bevonásának és az ügygel kapcsolatos társadalmi egyeztetésnek a mértéke. A nyilvánosság kérdése a mozgalom akkori fellépésében is meghatározó volt: a társadalmi közhangulat változásával egyre sokrétűbben és szélesebben jelentek meg, ami azonban már nemcsak a mozgalomban részt vevő természettudományos háttérű szakértelmiségiek, hanem a művészek, bölcsesek jelenlétének volt köszönhető. S így újra eljuthatunk Karátson szerepének modellértékéig. Különösen érdekes kérdés – a mai aktualitások s általában az 1980-as évek ellenzéki mozgalmai, az 1989–1990-es átmenet és a magyarországi civil mozgalmak története szempontjából is –, hogy milyen szerepet tölthet be egy, maximálisan bölcész beállítottságú ember egy „környezetvédelmi” – ökológiai – mozgalomban. Ennek alapján a tanulmányban arra keresem a választ, hogy egy olyan személyes háttérrel, eszmei konfigurációval rendelkező ember tevékenysége, mint Karátson, milyen hozzáadott értéket jelentett a Duna-mozgalmakban? Hogyan járultak hozzá az ő speciális karakterjegyei és gondolatai a mozgalom közbeszédbe való beágyazódásához? Milyen összefüggéseket, fogódzókat adott a mozgalom korabeli érzékeléséhez a személye?

= = A Duna-mozgalmak történeti áttekintése

A Duna Körről és a Duna mozgalmakról mind ez idáig nem született átfogó, monografikus igényű összefoglaló, így e tanulmánynak sem lehet ambíciója, hogy ezt személyes, belső ellentétekkel terhelt, hagyományos politikai törésvonalakat keresztbe metsző, informalitással és szóbeliséggel átítatott ügyet kimerítően és részletekbe menően összefoglalja. Az ugyanakkor elmondható, hogy az elmúlt években mint ha emelkedőben lenne a Duna-mozgalmakkal kapcsolatos visszaemlékező, illetve

5 = = Négy duzzasztót hoznának létre a Duna öreg ágán, Taraba szerint a folyó 50 százaléka a magyarokat illeti meg. *Paraméter*, 2024. szeptember 4. <https://parameter.sk/1159798/negy-duzzasztot-hoznanak-letre-a-duna-oreg-agan-taraba-szerint-a-folyo-50-szazaleka-a-magyarokat-illeti-meg/> (utolsó letöltés: 2023. november 13.); Bősi vízlépcső: kérdőjeles rendezés. *Új Szó*, 2024. szeptember 11. <https://ujso.com/kozelet/bosi-vizlepcszo-kerdojeles-rendezes> (utolsó letöltés: 2023. november 13.); Magyar szakértők szerint elfogadható az a terv az Öreg-Duna rehabilitációjára, amit Taraba is támogat. *Napunk/Denník*, 2024. szeptember 16. <https://napunk.dennikn.sk/hu/4193227/magyar-szakertok-szerint-elfogadható-az-a-terv-az-oreg-duna-rehabilitaciojara-amit-taraba-is-tamogat/> (utolsó letöltés: 2023. november 13.).

történeti irodalom.⁶ Szűkebben vett tárgyunk megértése szempontjából azonban feltétlenül szükséges kompakt módon, önálló egységként áttekinteni a vízlépcső-építkezést és az ezt folyamatában lereagáló Dunamozgalmat, amely különböző, személyes és politikai okokból több szervezetre tagolódott, a teljesség igénye nélkül: Duna Kör, Nagymaros Bizottság, a győri Reflex Egyesület, Akcióbizottság a Duna védelmében, Duna Charta – történetét. Az itt felsorolt kezdeményezések sokasága miatt alakult ki a témával kapcsolatos diskurzusban a *Duna-mozgalmak* elnevezés, mely egyben a folyó és a vízlépcső ügyével foglalkozó egyes szervezetek belső és jórészt személyes jellegű megosztottságára is utal. A történet korai, 1980-as évek második felére tehető időszakában a Duna Kör számított a központi szervezetnek, az újabb alakulatok első körben 1988–1989 környékén szaporodtak el, majd az 1990-es évek a szakadások sokszorozták meg a szervezetek számát. Ezek a megosztottságok és belső dinamikák ugyanakkor történetírói eszközökkel egyelőre – megfelelő források, kellő számú interjúk, kialakult fogalmi apparátus híján – nem vagy csak nagyon nehézkesen feltárhatók. Annyi azonban bizonyos, hogy a bős-nagymarosi vízlépcső terveztének nyilvánosságra kerülése számos új embert vont be az 1980-as egyre éledező közéletébe, s végül a Duna ügye – melynek képviselte végig civil jellegű maradt, s a menet közben létrejövő politikai pártok egyike sem tudta és/vagy akarta kisajátítani – az 1989–90-es politikai átmenet központi témájává, az állampárti hatalommal szembeszegezett szimbolikus ügyek egyik legfontosabbikává vált. Az 1989-es politikai siker ugyanakkor sajátos módon be is szűkítette a vízlépcső elleni tiltakozások közbeszédben betöltött helyét, média- és tömegelérését, s néhány rövidebb, átmeneti időszakot kivéve már soha nem tudta elérni az 1989-es érdeklődés szintjét.

A vízi energia minél nagyobb mérvű hasznosítása a klasszikus modernitás 19. század végi kiteljesedésétől kezdve élénken foglalkoztatta az egyre energiaéhezőbb tőkés gazdaságokat (mindenekelőtt az ipart), valamint a vízügyi szakembereket. Magyarországon konvencionális megközelítésben – figyelembe véve a vízhozamot, a természeti adottságokat – a Duna, annak is elsősorban a felső szakasza kínált lehetőséget mindezek megvalósítására. Az első tapogatózó lépések ez irányban már az első világháború előtt megtörténtek, majd az 1940-es években Mosonyi Emil vízépítő mérnök vezetésével már a tervezés is előrehaladott fázisba jutott.⁷ Az 1950-es években, a modernizáció sajátos szakaszában, a szintén roppant energiaigényes sztálinizmusban is történtek lépések az ügyben, immár az államközi

6 == A történeti irodalomhoz lásd például: Apaydin, 2023; 2024; Mikecz, 2023; Simonkay, 2024. A frissebb visszaemlékezések közül kiemelhető még Vargha Jánosnak, a Duna Kör vezetőjének adatokban gazdag publicisztikája (Vargha, 2019), valamint a hágai nemzetközi per magyar jogászának, Nagy Boldizsárnak a gyűjteményes kötete (Nagy, 2024). Tárgyunk szempontjából is alapvető fontosságú Lányi András Karátson Gáborról írt esszékötetete: Lányi, 2022.

7 == Vargha, 1997: 12–56.

politika szintjén, ám Gerő Ernő és a csehszlovák illetékesek közti tárgyalásokat nem követte gyakorlati megvalósítás.⁸ A hol élénkebb, hol mérsékeltebb ütemű magyar-csehszlovák egyeztetések 1977-ben végül egy államközi szerződésben öltöttek formát. A vízlépcsőrendszer a tervek szerint az alábbi nagyobb elemekből állt volna, a folyásirány szerint haladva: egy dunakiliti duzzasztómű, a bősi (gabčíkovói) erőmű, egy nagymarosi duzzasztómű és erőmű létesítése, valamint az ezekkel járó folyóelterelés és mederkibetonozás. Az építkezések gigantikus erőforrást igényeltek, csak Magyarországnak akkori áron 1000 milliárd forintjába került volna – ennek megfelelően az államközi szerződés aláírásától kezdve meglehetősen lassan indult be a munka.

A szerződést és a terveket kezdetben titkolta a hatalom, és csak évek alatt kezdett el kiszivárogni némi információ a zárt szakmai-tudományos közegekből. Az akkoriban Pilisborosjenőn élő Vargha János biológus oknyomozó-szakújságírói munkája volt szükséges ahhoz, hogy a szélesebb közvélemény is értesüljön a projektről: Vargha 1981-ben „Egyre távolabb a jótól” címmel jelentetett meg az ügyről egy írást a *Valóság* című folyóiratban.⁹ Az ezt követő három év tekinthető a Dunamozgalmak nulladik szakaszának. Ekkor még magyar területen nem zajlottak munkálatok, és az előkészítő fázisban lévő projekttel kapcsolatban a nyilvánosságteremtés nehézkes kísérlete jellemezte az üggyel foglalkozó, egymással laza kapcsolatban lévő szakértelmiségiek, tudósok, újságírók tevékenységét. A vízlépcsőről szóló nyilvános beszéd fokozódó korlátozása azonban 1984. augusztus elsejével életre hívta a Duna Kör, amelynek Vargha János lett a vezetője, és ekkor még főleg az ügyre valamelyest rálátó szakértelmiségiek – hidrológusok, építészek, mérnökök, közgazdászok – voltak a tagjai. A Duna Kör bátor kiállásáért már 1985-ban megkapta az alternatív Béke Nobel-díjként is ismert *Right Livelihood Award*-ot.¹⁰

Az 1984-től 1989 tavaszáig tartó első szakaszban a felgyorsuló építkezések, te-reprendezési munkálatok intenzívebbé tették a Kör tevékenységét is: időnként hatóság által ellehetetlenített tiltakozó akciók, aláírásgyűjtések, szakmai szervezeteken keresztül lefolytatott lobbitevékenység, illetve újabb tagok csatlakozása és a tömegbázis kiszélesedése jellemezte ezt az időszakot. 1984-ben szamizdat periodika is indult, *Duna Kör Hírei* címmel.¹¹ A vízlépcső elleni nyíltabb fellépésre való bátorítást, egyben növekvő aggodalmat hozott az osztrák Österreichische Donaukraftwerke AG bekapcsolódása. A cég a Hainburgban létesítendő, osztrák környezetvédők tiltakozásai hatására leállított vízerőmű helyett 1986 tavaszán beszállt a nagymarosi projekt finanszírozásába, a magyar fél számára meglehetősen előnytelen konstrukcióban.

8 == Deák Bárdos, 2002.

9 == Vargha, 1981.

10 == <https://rightlivelihood.org/about-us/who-we-are/> (utolsó letöltés: 2023. november 13.).

11 == Danyi, 2023: 281–282.

Ideiglenes Duna-meder létesítése a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer építésekor, 1988 első felében

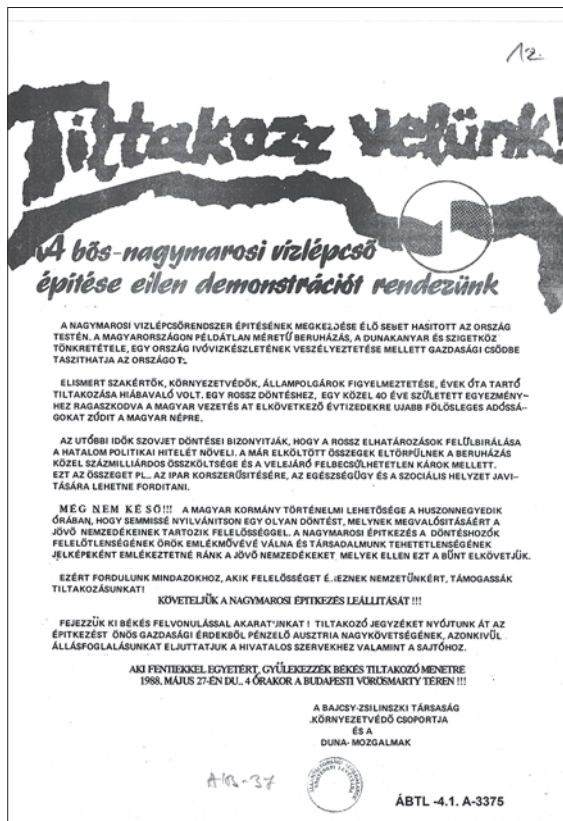
Fortepan / Vimola Károly

Bár időközben szervezetenként is megszaporodtak a környezetvédő mozgalmak – a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság környezetvédő csoportja vagy a már fentebb említett Nagygyaros Bizottság és a Reflex Egyesület –, és az állambiztonság is többször megkísérelte a Duna Kör belső megosztását,¹² a Duna ügye 1988-ra a magyar közbeszéd egyik legfontosabb témájává vált. Ezt jelezte a Duna Kör 1988. májusi, több ezer főt mozgósító tüntetése is, amely a Vörösmarty térről indulva az Andrássy úti osztrák nagykövetséghez érkezett be, tiltakozva az osztrák kormány és a Donaukraftwerke vízlépcsőépítésben játszott szerepe ellen. Ez a megmozdulás volt az első tömeges nagyságrendű demonstráció a budapesti utcákon 1956 óta.

1988. szeptember 2. és 4. között nemzetközi együttműködésben, Budapesten konferenciát rendeztek a vízlépcsőről, amely megszólalási lehetőséget biztosított a támogatóknak, ellenzőknek és az érdeklődő civileknek. A konferencia jelentőségét mutatja, hogy bő egy héttel később, szeptember 12-én az Országház előtti demonstráción már több tízezer ember tiltakozott a vízlépcső ellen. Ez a tüntetés az az évi

¹² == ÁBTL 2.7.1. I. s. VIII/a/27.t. – 45-78/10-27/1986. 27. számú összefoglaló NOIJ, 1986. október 3.; ÁBTL 2.7.1. I. s. IX/a/26.t. – 45-78/10-57/1987. 57. számú összefoglaló NOIJ, 1987. március 20.

júniusi, romániai falurombolás elleni tüntetéssel együtt a magyarországi szovjet típusú rendszer válságperiódusának fontos, szimbolikus állomásává vált. A konferencia után elindított, építkezéssel szembeni tiltakozó aláírásgyűjtést 1988 végére százezren írták alá. 1988 novemberében a Duna Kör törvényileg bejegyzett társadalmi egyesületté vált. A Grósz Károly vezette kormány javaslatára, Horn Gyula akkori külügyminiszter előterjesztésére a Parlament 1988 őszén még az építkezések felgyorsításáról döntött, de a következő év májusára Németh Miklós kabinete, meggyőződve az ellenérvek jogosságáról, felfüggesztette a nagymarosi építkezéseket.¹³ Ezzel lezárult a Duna-mozgalmak első, látványosan eredményesnek mondható időszaka, ahol sikerült az ügy mellett tömegeket mobilizálni, és a politikai átmenet jelentette kedvező körülményeket kihasználva, érdemben nyomást tudtak gyakorolni a döntéshozókra.

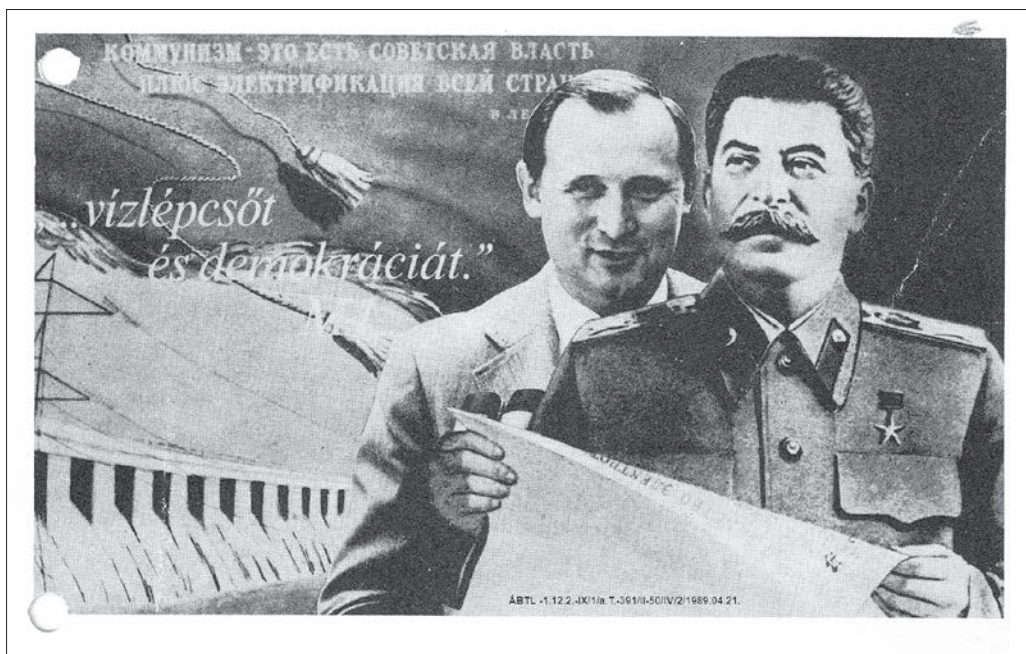

Tiltakozz velünk! szórólap

ÁBTL 4.1. A-3375

Az 1989 tavasza és 1992 ősze közti három és fél évben – a mozgalom történetének második szakaszában – a Duna Kör és a többi dunás szervezet némileg passzívabb szerepre kényszerült. Mivel a Kör tagjainak többsége nem vállalta a párttá alakulás felelősségét, az egyesület befolyása a nyilvánosságra mérséklődött; monitorozta az osztrák és (cseh)szlovák oldal építkezéseit, és tüntetésekkel, aláírásgyűjtésekkel próbált nyomást gyakorolni a két szomszédos országra a nagykövetségeik elé szervezett tüntetésekkel, illetve a magyar kormány határozottabb diplomáciai lépésekre való bátorításával. Ez utóbbi kapcsán nem is volt sikertelen: az Antall-kormány 1992 májusában felmondta az 1977-es egyezményt. 1992 októberében még egy látványosabb tüntetésre került sor, ekkor egy több napon át tartó mozgó demonstráció keretében a Dunakanyarba vonultak ki a mozgalom tagjai és szimpatizánsai.

¹³ = Németh, 2014: 205–208.

Dózsa Tamás grafikus, ÁBTL 1.12.2. – IX/1/a. t. – 391/II-50/IV/2/1989.04.21._16/6
 Duna Kör-tag által az 1988-as (Maróti László a bős–nagymarosi vízlepcső elleni
 májusi tüntetésre tervezett plakát, tiltakozó képeslapon)
 amely Maróthy László környezetvédelmi és vízgazdálkodási
 miniszter egy korabeli cinikus kijelentésére reflektált¹⁴

A Vladimír Mečiar vezette Szlovákia¹⁵ a magyar döntésre válaszul az év október 23. és 25. között, felvízi helyzetével visszaélve, egyoldalúan elterelte a Dunát és üzembe helyezte a bősi erőművet, egyben az inaktív dunakiliti duzzasztómű helyett beindította a szlovák oldalon korábban felépített dunacsúnyi duzzasztót.

¹⁴ = „Amire még emlékszem, hogy volt egy nagymarosi tüntetés is, az azt hiszem, '87. vagy '88. április 5-én volt, vonatokkal vittük az embereket föl. Ott volt a maróthys nagy plakát kifestve a Sztálinnal. Ez volt a legdurvább plakát, amit terveztem, azért, mert a Maróthy László, aki miniszter volt akkor, azt merte mondani egy felszólalásában a parlamentben, hogy »erőművet és demokráciát!«, és ez az emberreknél, hát kiverte a biztosítékot, nálam is abszolút. A legcinikusabb valami, ami létezett. Én akkor megcsináltam a plakátot úgy, hogy rajta volt a Sztálin meg nem tudom, milyen erőmű és ő, és hát ez nagyon kemény volt.” KAGAK DMD, Dózsa Tamás-interjú, d. n.

¹⁵ = 1990. március 29-én megalakult a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság, benne a jelentős belső autonómiával rendelkező két tagköztársasággal, a Cseh, illetve a Szlovák Köztársasággal. A teljesen önálló Szlovákia de jure végül 1993. január 1-gyel alakult meg, de a megelőző hónapokban Prága fennhatósága már szinte csak névleges volt a Mečiar vezette szlovák kabinet felett – s így volt ez a Duna és a vízlepcső ügyében is.

(Mindezt nevezték „C variánsnak”.) A döntés komoly csapás volt a Duna Körnek nemcsak a visszavonhatatlan környezeti kártételek miatt, hanem mert egyes mozgalmi vezetők korábban irreálisnak tartották a „C variáns” üzembe helyezését, „papírtigrisnek” nevezve azt. Ez jelentősen erodálta a Duna-mozgalmak tekintélyét és amúgy sem túl erős belső kohézióját, amely a Duna-mozgalmak története 1992 ősze és 1997 ősze közé eső harmadik szakaszának legalapvetőbb tendenciája volt. A magyar kormány 1993 áprilisában a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult az egyoldalú elterelés miatt. Az Antall-kormány jóvoltából a perben dolgozó magyar delegációban több, a mozgalmakhoz kötődő – ha tetszik, *dunás* – jogász is helyett kapott.

A perben 1997. szeptember 25-én született ítélet. A hágai Nemzetközi Bíróság kimondta: a nagymarosi duzzasztót nem kell megépíteni, ha az visszavonhatatlan környezeti károkat okozna, ugyanakkor Magyarország jogtalanul lépett ki a nemzetközi egyezményből, de Csehszlovákia is jogtalanul helyezte üzembe a bősi erőművet. A „visszavonhatatlan környezeti károk”-ra való hivatkozás azonban valódi jogi lehetőséget adott a magyar félnek, hogy kitartszon amellett: nem építi meg az erőművet.¹⁶ A két kormány – európai uniós közvetítéssel – újfent kétoldalú tárgyalásokat kezdett, ám Budapesten ekkor már az a Horn Gyula volt a miniszterelnök, aki az 1988-as kormány-előterjesztés parlamenti benyújtója volt. A per időszaka alatti bénultság és a homályos kilátások ekkorra már visszavonhatatlanná tették a korábbi, személyes ellentétekre visszavezethető szakadásokat a mozgalmakon belül: Karátson Gábor 1997 őszen megalakította a Duna Chartát, és aláírásgyűjtésbe kezdett annak érdekében, hogy távol tartsa a magyar kormányt attól, hogy esetlegesen újrakezdje a nagymarosi építkezéseket. Erre az időszakra tehető a Duna-mozgalmak negyedik szakaszának kezdete, amely az 1998-as országgyűlési választásokig tartott. A periódus fő konfliktusforrása a Nemcsók János kormány megbízott által a szlovák féllel folytatott tárgyalások voltak, melyekről – hasonlóan az 1988 előtti időszakhoz – 1997 őszen és 1998 telén alig szivárgott ki információ, s ami mégis, az aligha tölthette el bizakodással a dunásokat. Bár országgyűlési választási kampány folyt, a Duna Charta – amely ekkorra átvette a vezető szerepet a Duna Körből – folyamatosan szervezte a tiltakozó akciókat, aláírásgyűjtéseket mind a tárgyalások titkosságával, mind az építkezés lehetséges folytatásával szemben.

A legnagyobb, több tízezres tüntetésre 1998. február 28-án a Kossuth téren került sor, ahol a dunások mellett a kormánykoalícióban lévő Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) jellegadó figurái, környezetvédelem mellett elkötelezett vagy éppen a hivatalban lévő kormánnyal elégedetlen állampolgárok olvadtak egy tiltakozó tömeggé. A demonstráció váratlan sikerének hátterében az állt, hogy előző nap a *Népszava* részleteket közölt a Nemcsók-féle tárgyalásokról kiszivárgott informá-

16 = = Nagy, 2024: 126–136.

ciókból.¹⁷ Ezekből világossá vált: a Horn-kormány még a választások előtt megállapodást akar kötni Szlovákiával, és szándékosan kihasználatlanul hagyva a hágai ítéletben rejlő jogi lehetőségeket, hogy mégis megépítse a vízlépcsőt Nagymarosnál. A kampányhajrá felfokozott hangulata, a kormánnyal szembeni indulatok, a nagyobbik koalíciós partner, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és kisebbik SZDSZ között állandósult feszültségek egy váratlanul széles körű és sokszínű közösséget hoztak össze, mely az akkori jobboldal bizonyos részeire is kiterjedt. Ebben az is közrejátszott, hogy a Duna Charta nevében Lányi András februárban formálisan is segítséget kért a demonstrációk szervezéséhez a jobboldali körökben nagy tekintélynek örvendő Makovecz Imre vezette Nemzeti Egység Mozgalomtól, akik közül sokan részt is vettek a február 28-i tüntetésen.¹⁸ Rajtuk és persze a dunásokon, környezetvédőkön, a velük szimpatizáló, de pártokon és mozgalmakon kívüli polgárokon túl az SZDSZ-hez köthető értelmiségiek, véleményvezérek is megjelentek a Kossuth téri eseményen. Feltűnést keltett és egyben utólagos, nagy részben Karátson Gábor személye körül kicsúcsosodó konfliktusok forrásává is vált, hogy a Csurka István-féle Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) zászlói és kisebb létszámban szimpatizánsai a szervezők számára is váratlanul megjelentek a helyszínen – minden bizonnyal kevésbé a Duna-ügy melletti elkötelezettségük, sokkal inkább a zavarkeltés, illetve a kormánnyal szembeni heves ellenérzéseik kifejezése miatt. (A Duna Chartának korábban és később sem volt semmiféle kapcsolata a MIÉP-pel.) Akárhogy is, a tüntetés közönségében az MSZP szimpatizánsain kívül az akkori magyar közvélemény minden pártja, árnyalata, közössége képviseltette magát.

1998 májusának közepén, vagyis az országgyűlési választások két fordulója között aztán a Duna Charta három vezetője, Hajósy Adrienne, Karátson Gábor és Lányi András – reagálva Horn Gyula miniszterelnök ama kijelentésére, hogy az MSZP választási győzelme esetén mindenképpen megépítik a vízlépcsőt – sajtóközleményben hívták fel a figyelmet arra, hogy „mindazok, akik felelősséget éreznek jövőnkért, vegyék fontolóra, mekkora veszélyt jelent, ha az ország vezetését ismét azokra bízjuk, akiknek a kezében összpontosul a gazdasági hatalom és a tömegtájékoztató eszközök túlnyomó része”.¹⁹ Ezt a közleményt azonban a Vargha János-féle Duna Kör, de a Duna Charta több tagja is sérelmezte, mondván, az nyílt és közvetlen beavatkozás a választási kampányba, különösen annak kiélezett finisében.

A Duna Charta akciói végül ezzel együtt is éket tudtak verni a két koalíciós partner amúgy sem túl erős kapcsolatába, így sikerült elejét venni az építkezések

17 = Nem találkoztak a miniszterekkel a meghívott környezetvédők. A magyar delegáció vezetői ma is tárgyalnak Dunakilitiről Pozsonyban. *Népszava*, 1998. február 27., 2. Másnap még több információ látott napvilágot a tárgyalásokról: Előzetes megállapodás Pozsonnyal. *Népszava*, 1998. február 28., 1.

18 = Lányi András szóbeli közlése, 2025. március 12.

19 = A Duna Charta nyilatkozata. *Magyar Nemzet*, 1998. május 19. 4.

esetleges választás előtti megindításának.²⁰ A kampányban zajló tüntetések körüli feszültségek azonban a Duna-mozgalmak utolsó szellemi, személyes és ideológiai tartalékait is felemésztették. A Chartának azok a tagjai, akik közelebb álltak az MSZP–SZDSZ-kormányhoz, a MIÉP Duna Charta számára is kellemetlen feltűnése, az ügy kampánytémává válása, a nyílt tüntetések országgyűlési választási eredményre gyakorolt – vélt vagy valós – hatása miatt végleg eltávolodtak a Duna-mozgalmaktól. Az 1998 tavaszán hivatalba lépő Orbán-kormány valóban levette a napirendről a nagymarosi építkezést. Ezzel pedig a Duna és a vízlépcső körüli történések is más formát öltöttek az elkövetkező években, évtizedekben. Mivel az építkezések megindulásának közvetlen veszélye az ezredforduló környékén tartósan elhárulni látszott, a dunások és mozgalmuk betagozódtak a szélesebb ökopolitikai kezdeményezésekbe, s ha (például a szigetközi elterelések kapcsán) a folyó vagy a vízlépcső ügyében fellépésre volt szükség, akkor azok már nem nagy tömegtüntetések, széles körű petíciók, sokkal inkább személyes lobbitevékenység formájában valósultak meg. 1998-cal lezárult a Duna-mozgalmak vízlépcső-építkezéshez szorosan kötődő, 1983–84-ben kezdődött, aktív, tömeges, single issue korszaka.

= = Karátson Gábor pályaképe

Ahhoz, hogy érdemben megvizsgálható legyen Karátson szerepe a Duna-mozgalmakban, elengedhetetlen személyes háttérének és pályájának rövid összefoglalása. 1935. május 21-én született Budapesten, dr. Karátson László jogász – a politikai rendőrség egy kései feljegyzése szerint „Horthy idejében miniszteri osztálytanácsos”²¹ – és Olgyai Eleonóra gyermekeként.²² Édesanyja Budapest második világháborús ostroma során, 1945 elején egy bombatalálatban súlyosan megsebesült és néhány nap múlva elhunyt. Anyai nagyanyja, aki német származású volt, így fokozottan részt vállalt a nevelésében, amelynek köszönhetően a svájci–osztrák–délnémet kultúra – különös tekintettel olyan 16. század eleji képzőművészek munkásságára, mint Albrecht Dürer, id. Lucas Cranach, Albrecht Altdorfer – elemi szinten volt jelen fiatalkori mindennapjaiban. Már kisgyermekként találkozott az ősi kínai és japán kultúrával, képzőművészettel és a távol-keleti filozófiai írásokkal. Mint önéletrajzában külön is említi, művészetek iránti fogékonyságát fokozta, hogy anyai nagyapja, Olgyai Viktor, a Képzőművészeti Főiskola tanszékalapító grafikusa volt.

20 = = Horn, 1999: 467.

21 = = ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés Forintos György és társai ügyében, 1957. október 7. Máshol „polgári származásról”, az „ellenforradalom alatt is ellenséges magatartásról”, megint máshol „osztályidegen származásról” szólnak a feljegyzések. ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 9.; ÁBTL 3.1.5. O-16797/1. Tájékoztató jelentés az ellenforradalmi fegyveres góccokról és szervezetekről a vizsgálati ügyek tapasztalatai alapján, 1958. május 17.

22 = = KAGAK, Karátson Gábor író, festőművész önéletrajza.

A fentiekből és a szépirodalmi életmű önéletrajzi ihletésű utalásaiból²³ is világos lehet, hogy családja Magyarország 1947 utáni szovjetizálásával szemben komoly ellenérzésekkel viseltetett, többek közt a várható deklasszálódás és az értékrendbeli szakadékok miatt is. Kiemelt gyermekkori hatásként rögzítette még Karátson a Leonardo da Vinci és Rembrandt munkáit bemutató albumokat, kiállításokat.

Mindezek ellenére, mint később nyilatkozta, a gimnáziumi időszakában inkább már irodalmári pályára készült. A magyar–német szakra – egy sikertelen építésztechnológiai jelentkezést követően – fel is vették, ám hamarosan az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karára (ÁJK) irányították át.²⁴ Huszonegy éves korában a jogi karon érte 1956 forró ősze. A forradalmat megelőző napokban előkészítője, majd alapítója volt a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének (MEFESZ), ezzel párhuzamosan – bizonyos értelemben megelőlegezve a Duna-mozgalmakban betöltött szerepét – *közvetített* a Műegyetem, a bölcsész- és a jogi kar hallgatói szervezetei között. Az ELTE ÁJK Forradalmi Bizottságának is tagja lett, részt vett a forradalom számos eseményében.²⁵ A november 4-i szovjet inváziót követően is aktív maradt, további ellenállásra buzdító verseket, röpiratokat írt; december végén közreműködött a csepeli munkássztrájkban is.²⁶ 1957 őszén tartóztatták, és első fokon három, másodfokon másfél év börtönbüntetésre ítélték, amelyet a váci, majd a márianosztrai börtönben töltött le.²⁷ Különös módon, saját beszámolója szerint a Duna a váci időszak alatt lett először igazán lényegi része az életének: fogsága alatt, a Duna mentén elhelyezkedő börtönben végzett rabmunka keretében fizikailag is közel került a folyóhoz, ami egyrészt a munkavégzés (a rakodómunka) helyszínévé vált, másrészt azonban a természethez s ezen keresztül a szabadsághoz fűződő kapcsolatát is megerősítette. Később, még mindig a váci fogsága alatt, már dunai hajókon is végzett rabmunkát.

A börtönből kikerülve nem folytathatta egyetemi tanulmányait, egy átmeneti időszakban fizikai munkásként, majd színházi statisztaként dolgozott. Szépírói ambícióit feladta: „Az a szörnyű érzés fogott el, hogy magyarul már csak hazudni lehet. És ez így is volt. Viszont akkor mitévő legyen az ember? [...] Festő lett belőlem, ne kelljen többé a mindenkori nyomozóhatóságok kérdéseire kitérő válaszokat adnom; egyáltalán, ne legyen közös nyelvem »velük«.”²⁸ 1963-ban feleségül vette Granasztói Szilvia bábművész-pedagógust, akitől két gyermeke született. A családi

23 == Erről lásd főleg Karátson, 2005.

24 == „Az akkoriban dívó »átirányítással« végül a jogi karon kötöttem ki.” KAGAK, Karátson Gábor író, festőművész önéletrajza.

25 == KAGAK EDK III/4/5. Az 1956-os Intézet Oral History Archívum interjúja Karátson Gáborral; Karátson, 2005: 367-373.

26 == ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés Forintos György és társai ügyében, 1957. október 7.

27 == ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 9.

28 == Karátson, 2005: 242, 423.

állapotában beállt változások miatt állandó munkahelyet kellett szereznie a festő-művészi tevékenysége mellé, ám erre börtönből nemrég szabadult 56-osként korlátozottak voltak a lehetőségei. Baráti közvetítésnek köszönhetően lektori állást vállalt a Corvina Kiadónál, ahol főleg művészeti tárgyú könyveket fordított. Saját érdeklődése nyomán mélyebben is megismerkedett a kínai kultúrával és nyelvvel, melynek eredményeképp magyarra fordította és kommentárokkal látta el Lao-ce *Tao Te Kingjét*.²⁹ Festészetében újabb hatások érték ekkortájt: Vajda Lajostól, a svájci festő-grafikus Paul Kleetől vagy kortársától, Maurer Dórától.³⁰ Hozzákezdett egy Altdorferről szóló szépirodalmi műhöz,³¹ és feltehetően ekkor keletkeztek az 1989 után kiadott önéletrajzi regényeinek első változatai is. Karátson törekedett különböző érdeklődési területeinek – grafika, szépirodalom, német kultúra – szintetizálására, amelyet az Altdorfer-regényen túl a Fausthoz készült illusztrációi is jól példáznak.

Ekkoriban mélyült el természetszeretete is, mely nála egyszersmind metafizikai keretet kapott, összekötve a megvalósult szocializmus mélyen átgondolt civilizációkritikai megközelítésével, a technikai-természettudományos, strukturalista kor-szellem tradicionalizmust, ökológiai szemléletet, keleti bölcséletet, 19. századi (német) fenomenológiai filozófiát és a magyar nemzeti-függetlenségi hagyományokat magában foglaló opponálásával. Összefüggésben azzal, hogy szenvedélye lett a dunai evezés, ökológiai filozófiája személyes bevonódással is párosult: a természetet, a folyót – mint azt több írásában kifejtette – saját maga testeként, organizmusaként fogta föl.

Bár közéleti aktivitása minimális szintre szorult, teljesen azonban nem került ki az alternatív, kevésbé rendszerkonform művészvilágból, annak periferiáján mozgott az 1970-es, 80-as években. Kimutatható, bár nem túl erős szálak fűzték a Halász Péter által koordinált avantgárd színházi csoporthoz is.³² Kapcsolata volt – párhuzamosan olyan későbbi dunásokkal, mint Endreffy Zoltán vagy Sólyom László – a Galántai György képzőművész-performer körül kialakult körhöz, gyakran látogatta az általuk létrehozott Balatonboglári Kápolnatárlatokat, majd Artpool néven futó kiállításait.³³

Erős modernizációkritikával átitatott ökológiai szemlélete, szovjetellenes beállítottsága, az alternatív kulturális szcénával való kapcsolatai szinte predesztinálták arra, hogy az 1980-as évek közepén csatlakozzon a Duna Körhöz, amelynek az 1980-as évek legvégétől meghatározó szereplőjévé vált. Az 1989–1990-es átmenetet követően elkezdődött könyveinek kiadása, részleges írói, festői kanonizációja. A Duna-mozgalmakkal és az ökológiával kapcsolatos közéleti aktivizmusa a 2000-es

29 == Lao-ce, 1990.

30 == KAGAK, Karátson Gábor író, festőművész önéletrajza.

31 == Karátson, 1981.

32 == ÁBTL 3.1.5. O-16268/2. Jelentés, 1974. március 29.

33 == ÁBTL 3.1.5. O-19618/1. Jelentés, 1980. február [d. n.].

évek közepéig meghatározó volt, alapító tagja és emblematikus arcává vált a Véd-egyletnek, amely tevékeny háttér-szervezete volt a 2005-ös államfőválasztásnak, és egy későbbi parlamenti párt megalakulásának.³⁴ 1992-től 2003-ig a Pécsi Egyetemen és az ELTE-n kínai filozófiát tanított, és a Képzőművészeti Egyetemen is vezetett kurzusokat; részt vett az ELTE humánökológia szakjának beindításában.³⁵ Tagja lett a Magyar Képzőművészeti Szövetségnek, a Szinyei Társaságnak és a Magyar Festők Társaságának is, amelynek 1994-től 2002-ig elnöke is volt. 1990 után számos kitüntetést kapott, többek közt Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét (1995), Munkácsy Mihály-díjat (2003), József Attila-díjat (2003) és Kossuth-díjat (2005). 2015-ös halálát követően emlékezete, ha szűk körben is, de határozott kontúrokat kapott:³⁶ Karátson Gábor Kör néven néhány évig vitafórum működött a magyar ökológiai gondolkodás témái kapcsán, hagyatékát a Karátson Gábor Archivum és Kutatóműhely gondozza.

= = Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1985–1989. tavasz

Vargha János visszaemlékezései szerint Karátson Gábor 1985 nyarán kereste fel őt pilisborosjenői házában azzal, hogy szeretne segíteni a formálódó Duna Körnek.³⁷ Karátson korai körbéli szerepvállalásáról rendkívül elszórtak az információk, s más kérdésekben is Vargha visszaemlékezéseire kell hagyatkozni. Az alapító-főszervező például felidéz egy olyan esetet, amely az Österreichische Donaukraftwerke AG tervezésbe és építkezésekbe való bekapcsolódása után – vagyis feltehetően 1986 és 1988 közti időszakban – történt, s amely arról szól, hogy a Duna Kör háromfős tárgyaló-delegációt küldött az osztrák céghez.³⁸ Ennek tagjai Varghán kívül Szentágothai János³⁹ és Karátson Gábor voltak. Karátson ekkor még semmiképp nem tartozott a Kör jellegadó figurái közé, de német nyelvtudása és a tagságon belüli növekvő elismertsége minden bizonnyal hozzájárulhatott ahhoz, hogy részt vehetett e szűk körű nemzetközi delegációban.

34 = = Lehet Más a Politika (LMP).

35 = = KAGAK, Karátson Gábor író, festőművész önéletrajza.

36 = = Vö. Lányi András róla szóló esszékötete: Lányi, 2022.

37 = = KAGAK DMD, Vargha János interjú, első rész, 2023. február 22.

38 = = KAGAK DMD, Vargha János interjú, második rész, 2023. március 1.

39 = = Anatómus, egyetemi tanár, akadémikus, 1977 és 1985 között a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke, 1985 után országgyűlési képviselő és az Elnöki Tanács tagja. A vízlépcső ügyében furcsa kettősség jellemezte szerepvállalását. Az 1980-as évek első felében, a lassan szivárgó információk idején az általa vezetett MTA kezdetben építkezésellenes, majd inkább semleges hangvételű állásfoglalásokat adott ki – minden bizonnyal nem függetlenül a hatalom felől érkező elvárásoktól. A későbbiekben inkább az építkezéssel szembeni szkepszis jellemezte Szentágothai magatartását, bár a Duna-ügyben elfoglalt pozíciója fontos, de eddig részleteiben fel nem tárt szelete a történetnek. Vö. Németh, 2014: 205–208.

Vargha János elbeszélése szerint az 1980-as évek második felében már tudatosan törekedett arra, hogy művészeket, bölcsészeket is bevonjon a Körbe: „*a művészek, írók csatlakozása nélkül az egészből semmi nem lett volna*”.⁴⁰ Vargha ezzel arra is utalt, hogy a széles kapcsolati hálóval rendelkező humánértelmiségiek bekapcsolódása exponenciálisan kiterjesztette a Duna Kör rekrutációs bázisát. Karátson ilyen módon minden bizonnyal több embert is személyes meggyőzőerejével vonhatott be a mozgalomba, dokumentált eset azonban erről csak egy van, bár az nem tekinthető csekély jelentőségűnek. Lányi Andrásról van szó ugyanis, aki a későbbiekben a Duna ügyének és tágabban a magyar ökológiának is megkerülhetetlen, napjainkban is jellegadó figurájává vált, így Karátson részéről az ő bekapcsolása szó szerint korszakos hozzájárulásnak minősíthető. Lányi így emlékszik vissza az esetre: 1988 nyarán „*Gábor [...] egyszer csak elkapta a grabancomat, és mondta, hogy most menni kell a Dunát megvédeni. Éppen a könyvtáramat rendezgettem, nyár volt, fürdőnadrágban álltam a lakás közepén, és körülbelül öt perc alatt megértettem, hogy most mindent félre kell tenni, könyvtár félbehagyva, farmernadrág felhúzva, és utána néhány hónapra eltűntem a családom életéből.*”⁴¹

Karátson a művészek, írók közül az egyik legelső volt, aki csatlakozott a mozgalomhoz, így idejekorán lehetősége volt szakterületének megfelelő adalékokat szolgáltatni a Duna közbeszédben való minél markánsabb megjelenéséhez. 1988 novemberében, a Kör törvényes társadalmi egyesületként való bejegyzésekor ő talált jelmondatot a szervezetnek. A jeles morva pedagógus, a Sárospatakon is dolgozó Comenius egy jól ismert mondása volt ez: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*, magyarul: *Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak*. A találó és adekvát szavak értelmezéséhez fogódzót is nyújtott, amely egyben Karátson első Dunával kapcsolatos, a nyilvánosságban (az 1988-ban alapított, népi írókhoz köthető *Hitel*ben) is megjelent írása volt. A jelmondat pontos értelmezésének, az üggyel kapcsolatos gondolkodásmódjának, látókörének, nyelvhasználatának érzékeltetéséhez álljon itt néhány hosszabb idézet ezen – túlzás nélkül állítható, programadó – szövegből: „*Ez itt, ez a sponte = önként, magától feltehetőleg a nem létező spons, spontis ablativusa; az etimológiai szótárak szerint esetleg kapcsolatban van az ófelnémet spants = csábítás, ingerlés, csalogatás, s a közép-felnémet spuon, spuon = előremenni, sietni igékkel; még távolabbi, végképp csak föltevészerű összefüggés képzelhető talán a spesszel = a reménnyel (?); mi kissé szabadon, de értelemszerűen »szabadon«-nak fordítottuk. Comenius, a pedagógus és panszofista számára a spontaneitás az ő filozófiájának, minden törekvésének lényegét jelentette. Az európai fogalmak szigorú csengéséhez szokott fülnek persze furcsa, lágyan, kissé egzotikusan hangzik e szó. Nem mintha Európából mindig is hiányzott vagy szép napon kiveszett volna belőle minden spontaneitás. [...] Meg aztán nem is Európáról »mint olyanról« beszélünk, csupán*

40 == KAGAK DMD, Vargha János interjú, első rész, 2023. február 22.

41 == KAGAK DMD, Lányi András interjú, 2021. június 30.

egy végtelenül fontos részletkérdésről, hogy ez a kultúra, ha nem is eleitől fogva (hiszen ki ismeri bárminek is a kezdetét?), mindenesetre azonban igen régóta már, talán a neolitikum óta nem a mellérendelés, hanem az alá- és fölérendeltség kategóriáiban gondolkodik. [...] A kínai kultúra szerint az embernek elsősorban önmagával kell foglalkoznia, hogy meglegye önmagát, az Utat. Ez a taoizmus útja, a zen útja is ez. Az európai kultúra, sajnos, valamely legfőbb fogalmat, gondolati konstrukciót akart ráhúzni a létezőkre. Fölülről a fegyelmezés, alulról meg a lázadás, az anarchia – spontaneitás sehol. Ezért maradt Comenius olyan magányos, meg Goethe is. Az európai civilizáció mindent le akar betonozni. Jellegzetesen gyarmatosító civilizáció. Gyarmatosította az egész világot, kiirtott mindenhol minden egyebet, az önmaguktól létezőket, s most jobb híján gyarmatosítja önmagát is. Le akarja betonozni most a Dunát is, úgy nézem elég hosszú szakaszon, végig, ha csak lehet. Ez a civilizáció azonban, a lebetonozásé, mára megbukott. Feltámadt ellene magában Európa szívében a spontaneitás. [...] Ami most van, az a romlás, az összevisszaság. Mi lesz ennek a küzdelemnek a vége, nem tudja senki sem. [...] A lebetonozás filozófiája, mondjuk hát lényegében, megbukott. Velünk mi lesz, Európával mi lesz, nem tudja senki sem. Nem is tudhatjuk, na persze nem, mert ez már a saját történetünk, ebben vagyunk benne, ez az, amiben benne vagyunk. Történelmi fordulóponton állunk-esünk. Magyarországnak megint egyszer sikerült, önkéntelen, egy világtörténelmi pillanatba belezuhannia. Annyit mindenesetre megtehetünk, személy szerint, hogy legalább mi ne betonozzuk le önmagunkat.”⁴²

= = = Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1989. tavasz – 1992. ősz

Az építkezés 1989. májusi, magyar részről történt leállítása a Duna-mozgalom és a nagykövetségek közé, a nemzetközi térbe helyezte a frontvonalat, amely további teret biztosított Karátson szerepének növekedésére. Ennek egyik leginkább szimbolikus megnyilvánulása Václav Havel frissen megválasztott csehszlovák elnöknek írt nyílt levele volt 1990. április 23-án.⁴³ Az év tavaszán futott végig a hír a magyar sajtóban, hogy Havel államelnökként feladta korábbi ellenző álláspontját a bósi vízlépcsővel kapcsolatban, s immár támogatja azt. Ez Karátson, feltehetően más magyar ellenzékivel, dunással együtt, mélységesen megdöbbenett, megtépázta az ellenzékiiségben és a kelet-közép-európai szolidaritásban is példaképként tisztelt Havel tekintélyét.⁴⁴ Mint Karátson írja, „[Ú]gy kezdtem érezni, egyre inkább, levelet kell írnom önnek. Levelemnek a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszerről kell szólnia, muszáj most már megint erről beszélni. És, sajnos, igazából kérdés ez a levél: hogyan, hát már megint ott tartunk, hogy minden elveszett? Most, amikor pedig már azt hittük volna, hogy, most veszítünk el egyszer s mindenkorra mindent, amiért küzdöttünk,

42 = = Karátson, 1989.

43 = = Nyílt levél Václav Havelhez. Magyar Nemzet, 1990. április 23. 7.

44 = = Lányi, 2022: 32.

évtizedekig? Hogy nem mindent? Lehet, éppen csak a lényegét veszítjük el. [...] Amikor önt elnökké választották – mi tagadás, könnyeztünk örömeinkben –, azt hittük, most már minden jóra fordul. Hogy, ha önt elnökké lehet választani, akkor már, egy csapásra, jóra is fordult minden. S éppen ezért ért úgy bennünket a hír, mint pörölycsapás, először el sem akarta hinni az ember, azt mondta a rádió, ön azt nyilatkozta volna, féltréfásan talán: magánemberként ön a bős–nagygyarosi tervet a tébolyok tébolyának tartotta, de most, hogy elnök, már másként látja a dolgot. Azóta hónapok teltek el, Bős pedig épül tovább változatlanul. Elnök, az igaz, én még sohase voltam. Nem tudhatom, miféle erők keresztüzzében áll ön. Am ebben a dologban ön nem köthet egyezséget a halál erőivel. Ha ebben a dologban ön egyezkedik, az valóban azt jelenti: az elnyomottak és szenvedők szolidaritása illúzió volt.”⁴⁵

A (cseh)szlovák és osztrák oldalról érkező kedvezőtlen hírek több, az adott országok nagykövetségei elé szervezett tiltakozó akciót hívtak életre, melyekben Karátsonnak vezető szerepe volt. 1992. április elején részt vett a csehszlovák nagykövetnek a Csehszlovák Kultúra Házában tartott sajtótájékoztatóján, két héttel később pedig a Föld Napja rendezvénysorozat keretében a csehszlovák nagykövetség elé szervezett demonstráción felhívást intézett a cseh és szlovák írókhoz, melyről interjút is adott a helyszínrre kivonuló sajtónak.⁴⁶ Május 2-án a Benczúr utcai osztrák nagykövetség elé vonultak tüntetni, ahol Karátson németül is felolvasta nyílt levelét, majd invitálás után bement az épületbe is, ezt követően pedig újra elementek a csehszlovák nagykövetséghez, ahol Karátson hivatalosan is át tudta adni nyílt levelét a követségeknek.⁴⁷

A fentiekből világosan kivehető, hogy az 1990-es évek elejére Karátson a Duna-mozgalom egyik meghatározó vezetője, vezérszónoka lett. A mozgalom történetének első szakaszában, szűk három év alatt, nyelvtudására, komplex öko-filozófiai megközelítésére és kommunikációs készségére alapozva önként jelentkező aktivistából a Kört külföldön is képviselő, meghatározó taggá, az időszak végére pedig az egész mozgalom számára ideológiai támpontokat szolgáltatató esszéistává vált. Mindez intézményes megerősítést is kapott: 1991 februárjában bekerült a Duna Kör

45 = Nyílt levél Václav Havelhez. *Magyar Nemzet*, 1990. április 23. 7.

46 = KAGAK DMD, 5.m., Nyílt levél a cseh és szlovák írókhoz, tudósokhoz és művészekhez, 1992 [d. n.]; OSA 305-0-3.1992-069_92-53, A Föld Napja rendezvények, 1992. április 22.

47 = KAGAK DMD, 6ab. m., Akadályozzuk meg a Duna elterelését és tönkretételét! Nemzetközi tüntetés Budapesten is a Duna megmentéséért, szórólap, 1992 [d. n.]; OSA 305-0-3.1992-082_92-66, Bős–Nagygyarosi vízlépcső elleni demonstráció, 1992. május 2.

hattagú elnökségébe.⁴⁸ Az ekkoriban keletkezett beadványok, nyílt levelek mind-egyikén szerepel a neve. A különböző nyílt leveleket, beadványokat áttekintve egyértelműen kirajzolódik egy kör – benne Karátson Gáborral –, akiknek mindegyik dokumentumon szerepel az aláírása, s akik így a Duna Kör legszűkebb magjának tekinthetők.⁴⁹ Karátson pozíciójának erősödését jelzi, hogy ő kapta feladatul, hogy a Kör által 1990 novemberében ismeretterjesztési céllal kiadni tervezett, körülbelül ötvenoldalas röpirat egyik kiemelt, 5. számú pontját, „Válaszúton – értékválasztások és sorskérdések” címmel megfogalmazza.⁵⁰ Ez is jelzi, hogy a Duna Kör választút elé érkezett: civil mozgalomként elinduljon-e a pártta szerveződés útján, vagy sem? A kérdést a politikai átmenetet követő, fragmentálódó politikai mező tette kiélezetté, hiszen a Kör számos korábbi fajsúlyos tagja, támogatója csatlakozott az újonnan megalakuló pártokhoz. A pártta alakulás kérdése aztán öngerjesztő módon tovább növelte a Körön belül megosztottságot, és fokozta a lemorzsolódást. Karátson a civiljelleg megtartása és ennek potenciálisan egyetemesebb jelentősége miatt a pártta válás ellen érvelt, amely végül is többségi állásponttá vált.⁵¹

= = Karátson Gábor és a Duna-mozgalmak, 1992. ősz – 1998. tavasz

A tiltakozások és nyílt levelek által tagolt, az érdektelenségbe fulladással fenyegető időszaknak 1992. október 23–25-e, a Dunának a Mečiar-kabinet döntése értelmében végrehajtott egyoldalú elterelése vetett véget. A mozgalomra gyakorolt hatás többrétű volt: felháborodás, vereség-érzés, düh motiválta újabb tiltakozások, belső megosztottság. Utóbbi tényezőt, mint korábban jeleztem is, az táplálta, hogy a Kör egyes vezetői a megelőző években az ún. C-variáns realizálásának valószínűtlensége mellett érveltek. Karátson Gábor nem volt köztük, így az előző időszakban szerzett tekintélye 1992 ősze után még tovább emelkedett a Duna ügyében. A növekvő belső feszültségek álltak annak a háttérben is, hogy az elterelést közvetlenül megelőző napokban a Duna Kör helyett már a Karátson Gábor, Lányi András és Czákó Gábor által életre hívott Akcióbizottság a Duna Védelmében (ADV) nevű

48 = = Új elnökség. *Duna Kör Hírlevél*, 1992. február 2., 2. Az elnökség tagjai 1992 májusában: Vargha János, Karátson Gábor, Nagy Ágnes, Farkas Pál, Droppa György, Völgyi János (ügyvezető). KAGAK DMD, 7.m., Emlékeztető az 1992. május 7-i Duna Kör elnökségi ülésről; Vö. OSA 305-0-3.1992-246_92-230, A Duna Kör megbeszélése, 1992. szeptember 3.

49 = = KAGAK DMD, 3.m., Felhívás a Magyar Köztársaság Országgyűlésének képviselőihez, 1990. május 15. Hasonlóképpen 1992 szeptemberében a (cseh)szlovák oldalról egyre valószínűbben életbe léptetni kívánt C variáns elleni tiltakozó petíciónál. Felhívás a magyar kormányhoz. *Duna Kör Hírlevél*, 1992. szeptember 4., 4.

50 = = KAGAK DMD, 4ab. m., Röpirat a dunai vízlépcsőről (szerkezeti vázlat), 1990. október 11.

51 = = KAGAK DMD, Lányi András-interjú, 2021. június 30.

civil kezdeményezés szervezett mozgó demonstrációt október 16. és 25. között.⁵² Október 16-án a Vigadó téren tartottak nagygyűlést, melynek keretében a szlovák kormánynak átadandó tiltakozó petíciót indítottak útjára; ugyanazon a napon este kiállítást szerveztek a Duna-mozgalmak támogatására az Írószövetség Bajza utcai székházában; 17-én Nagymarosra vonultak a tiltakozók, ahol szimbolikusan megkezdték a földmunkákat felszámoló helyreállítást; másnap Esztergomban az egykori Duna-híd felhajtójánál a szlovák–magyar megbékélésért tüntettek; 19-én a Győri Vízügyi Igazgatóságnál demonstráltak; 22-én nemzetközi sajtótájékoztatót tartottak Bécsben; majd 24-én és 25-én a Szigetközben, az Öreg-Duna partján zárult az eseménysor.⁵³

Karátson Gábor fő szervezője és az egyik vezérszónoka volt az eseményeknek. Az írószövetségi kiállításon elmondott beszéde *Villámfény és öngyarmatosítás* címmel jelent meg, és a Duna-mozgalom egyik legfontosabb szellemi-ideológiai szövegének tekinthető. Az 1956-os forradalom és Duna-védelem tanulmány már említett párhuzamán túl itt jutott kifejezésre talán legpregnansabban és legtömörebben Karátson modernizációkritikája, melyben világosan kifejtette, hogy a technológiai hatékonyság ábrándja és a bürokratikus túlszervezettség negatív hatást gyakorol az ökológiára és az emberi életre.⁵⁴ A 20. századi totalitárius diktatúrákat a technológiai hatékonyság jegyében végzett legkiterjedtebb ember- és környezetpusztításnak – e kettő Karátsonnál egy és ugyanaz – látta: „*A Duna elterelésének napja, ha csakugyan bekövetkezik, hézagtalannul illeszkedik majd a megtervezett katasztrófák sorába. Ezek jellemzik leginkább a XX. századot. Auschwitz, Csernobil. Tíz-tizenöt éve botorkálunk a most hirtelen elháríthatatlannak tetsző rettenet felé. Nagy nap lesz az a győzedelmes binderi úton, de csupán az egyik mérföldkő az Endsieg, az Endsieg felé vezető hosszú menetelésben.*”⁵⁵

1993 áprilisától, miután a magyar kormány benyújtotta keresetét a Hágai Nemzetközi Bírósághoz, a Duna-mozgalmak és benne Karátson szerepe megváltozott. A fő terep immár a bíróság volt, s az ügy főszereplőivé a jogászok léptek elő – a dunások részéről elsősorban Nagy Boldizsár nemzetközi jogász. A Duna Kör a hazai közéletben újra háttérbe szorult, ráadásul a per alatt időről időre fellángoltak a belső feszültségek. Az 1993 és 1997 között kiadott állásfoglalásaikat leggyak-

52 = Lányi, 2022: 116–117. KAGAK DMD, 10ab.m., Felhívás, 1992. szeptember 28. A szervezeti értelemben vett diffúzióra jellemző, hogy a szervezők elérhetőségénél az ABV-é nem, ellenben a Duna Köré és a Reflex Egyesületé szerepelt.

53 = Lányi, 2022: 35.

54 = Karátson, 1993.

55 = Uo. Habár ez volt a Duna-mozgalmak történetének egyik legsűrűbb időszaka, a termesztet meggyalázását és az ország megalázását Karátson más művészi formában is feldolgozta: ötrészes rádiójátékot készített a Magyar Rádió számára Goethe *Faustjából*. Lányi, 2022: 36.

rabban Vargha János, Karátson Gábor és Fleischer Tamás elnökségi tagok írták alá.⁵⁶ Az 1994-es kormányváltás újabb aggodalommal töltötte el a mozgalmat, hiszen tudható volt, hogy a szocialista politikusok közül többen – élen az új miniszterelnökkel, Horn Gyulával – hívei a vízlépcsőrendszernek, benne a nagymarosi erőmű megépítésének. Egyelőre azonban elegendőnek bizonyult a szerényebb nyomásgyakorlás, valamint a per folyásának és a kormány tevékenységének a fokozottabb figyelemmel kísérése a dunások részéről.⁵⁷ Karátsonban és környezetében ugyanakkor, a C variánssal kapcsolatos belső vitákhoz hasonlóan, újfent élesebb volt veszélyérzet – ezúttal a szocialista kabinet vízlépcső-építkezéssel kapcsolatos szavahihetőségét illetően –, mint a Duna Kör többi vezetőjében, s ezzel együtt a természettudományos szakértelmiségek és a humán értelmiségek közötti szakadék is élesebben mutatkozott meg. Fleischer Tamás visszaemlékezés szerint a Karátson által képviselt ökofilozófia *„teljesen legitim nézet, de nem alkalmas arra, hogy érvként szolgáljon arra, hogy ne épüljön meg valami. [...] kölcsönös tisztelettel más mondtunk, ugyanazért.”*⁵⁸

Karátson 1996 legvégétől távolodóban volt a Duna Köről – de nem a Duna ügyétől. A kiszivárgott félinformációk arról, hogy a Horn-kormány a per lezárását meg nem várva titkos tárgyalásokat kezdeményezhetett a szlovák kormánnyal, vagy hogy más helyen mégis megépítenék a magyarországi Duna-erőművet, arra készítette Karátson, hogy saját kapcsolatrendszerét megmozgatva, a nyilvánosságban és az értelmiségi társadalomban nagy tekintélynek örvendő *public intellectu*eleket is bevonjon a tiltakozó akciókba. Az 1997. január 18-án a kormánynak címzett, Karátson Deák téri műteremlakásában elfogadott és útjára indított kiáltványban olyan, a különböző mozgalmakban korábban kevesebb szerepet vállaló értelmiségek is kiálltak a Dunáért, mint Balassa Péter, Kőszeg Ferenc, Jancsó Miklós, Makovecz Imre, Hankiss Ágnes, Jancsó Miklós, Szabad György, Krasznahorkai László vagy Litván György.⁵⁹ (Számos aláíró a koalícióban lévő SZDSZ szellemi holdudvarához volt köthető, amely előzetesen megmutatott valamit a közelgő kampány politikai feszültségeinek jellegéből.) A Duna Kör és Karátson útjai 1997 nyarán végképp elváltak, amit utóbbi Varghának és Fleischernek írott levele jelzett: *„Kedves János, kedves Tamás! Halálosan elfárasztott, mérhetetlenül elkeserít*

56 == KAGAK DMD, 14.m. Azonnali cselekvést! (a Duna Kör felhívása a Magyar Országgyűléshez), 1993. január 6.; KAGAK DMD, 16.m. Vargha János feljegyzése Droppa Györgynek az Országgyűlés Környezetvédelmi Bizottsága előtti meghallgatásról (másolatot kap: Karátson Gábor, Fleischer Tamás), 1993. február 10.; KAGAK DMD, 19.m. A Reflex Környezetvédő Egyesület levele a Duna Kör Elnökségének (Vargha János, Fleischer Tamás, Karátson Gábor), 1997. június 4.

57 == KAGAK DMD, 18.m., Üzenet a Dunáról. Magyar értelmiségek felhívása a kormányhoz (kezdeményező aláírók: Jánossy András, Karátson Gábor, Vargha János), 1995. február [d. n.]; KAGAK DMD, 19.m.

58 == KAGAK DMD, Fleischer Tamás-interjú, 2024. február 1.

59 == KAGAK DMD, 20.m. Kiáltvány a Duna megmentéséért, 1997. január 18.

*mindaz, ami a Duna Körben az elmúlt időkben történt, természetlenül és hiába, semmi olyasmi, ami a Duna körüli mai helyzethez hozzá tudna szólni, semmi, amivel egyet tudnék érteni.*⁶⁰ A Körnek szánt szerep és a követendő taktika körüli viták mellett személyes ellentétek – a korábbi titkár, Droppa György személye körüli viták – is erodálták a szervezetet.

Ebben a megosztottságban érte a Duna-mozgalmat a hágai ítélet 1997. szeptember 25-i kihirdetése, amellyel kezdetét vette a mozgalom történetének és a vízlépcső körüli vitának a negyedik szakasza. Az ítélet értelmezése körüli disputák, valamint azok a magukat makacsul tartó információk, hogy Nemcsók János kormánybiztos vezetésével a magyar kormány titokban egyezkedik a szlovákokkal a projekt újakezdéséről, kedvező körülményeket kínáltak a Karátson és környezete által hónapok óta képviselt aktívabb, konfrontatívabb fellépésnek. 1997. október 25-én megalakult a Duna Charta – aláírói közt régi dunások mellett például olyan új aláírókkal, mint Jókai Anna, Eörsi István, Cseh Tamás, Kornis Mihály, Balassa Péter, Csoóri Sándor, Kodolányi Gyula, Ungváry Rudolf, Parti Nagy Lajos –, amely nyilvánosságot és az ítélet lehetőségeit kihasználó ökológiai fordulatot követelt.⁶¹ Karátson főszervezésében 1998 januárjában a Gellért Szállóban konferenciát rendeztek az ítélet utáni teendőkről és a Duna Charta egységes állásfoglalásának kialakításáról.⁶² A konferencia és a Charta ekkori fellépése a Duna körüli egység újbóli megteremtődésének lehetőségét villantotta fel: előadott Vargha János, Nagy Boldizsár, Lányi András, s meghallgatták az SZDSZ, a Fidesz, a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Magyar Demokrata Néppárt (MDNP) és a Független Kisgazdapárt (FKGP) képviselőit, a közös állásfoglalás megszövegezésében részt vett Szilágyi Ákos és Makovecz Imre is.

A Duna Charta 1998. február 28-ra, a zajló országgyűlési választási kampány finisében tüntetést szervezett a Kossuth térre. A demonstrációra való felhívás minden bizonnyal sokakhoz eljutott, ám a váratlanul nagy sikerét minden bizonnyal annak köszönhette, hogy a *Népszava* február 27-i és 28-i számában a szlovák és a magyar fél közötti tárgyalásokról kiszivárgott információkról közölt részletek egyértelműen igazolták, hogy célegyenesében van a Horn-kormány, illetve a Nemcsók-féle delegáció és a szlovákok megegyezése a vízlépcső-építkezéseknek még a magyar választások előtt esedékes folytatásáról.⁶³ A tüntetésen több tízezer vet-

60 == KAGAK DMD, 22.m. Karátson Gábor levele Vargha Jánosnak és Fleischer Tamásnak, 1997. június 11.

61 == KAGAK DMD, 23.m. Vízet a Dunába! Nyílt levél a magyar kormányhoz, 1997. október 27.

62 == KAGAK DMD, 24.m. Meghívó a Dunával, a hágai ítélet végrehajtásával foglalkozó január 10-i konferenciára, 1998. január 5.

63 == Nem találkoztak a miniszterekkel a meghívott környezetvédők. A magyar delegáció vezetői ma is tárgyalnak Dunakilitiről Pozsonyban. *Népszava*, 1998. február 27., 2. Másnap még több információ látott napvilágot a tárgyalásokról: Előzetes megállapodás Pozsonnyal. *Népszava*, 1998. február 28., 1.

tek részt, köztük a legváltozatosabb ideológiai színezetű politikai pártok képviselői és szimpatizánsai is. A váratlanul erős kiállás és az ennek nyomán beálló koalíciós feszültség lelassította a kormányt a kérdésben, ugyanakkor a szélsőjobb(nak minősített) figurák részvétele számos SZDSZ körüli értelmiségit is eltávolított a Duna Chartától.⁶⁴ Karátson és Lányi a Charta nevében a választások két fordulója között kiadott egy állásfoglalást, amely arra buzdította azokat a választópolgárokat, akiknek fontos a Duna ügye, hogy ne szavazzanak a kormánypártokra.⁶⁵ A Fidesz–MDF–FKGP-koalíció győzelmével a vízlépcső megépítésének ügye lekerült a napirendről. Karátson Gábor a Szigetköz rehabilitálása körüli viták miatt 2000-ben kilépett a Duna Körből, és a Védegyletben folytatta tovább a Duna ügyéhez képest szélesebben felfogott ököpolitikai tevékenységét – egyre inkább a napi ügyekben részt nem vevő szellemi vezetőként.⁶⁶

= = = Konklúzió

1998 kora tavasza sajátos módon egyszerre jelentett hatalmas sikert, csúcspontot a Duna-mozgalmak működésében, és hozta magával azok eljelentéktelenedését. A szocialista kormány az 1997-es tárgyalások kapcsán megkísérelte ignorálni a hazai nyilvánosságot és a vízlépcső elleni tiltakozások évtizedes hagyományát, s amikor napvilágra kerültek szándékai, meglehetősen határozott, már-már agresszív kommunikációval állt ki a vízlépcső mindenáron való megépítése mellett. Ez kényszerhelyzetbe hozta a Duna Chartát, amely a siker érdekében kénytelen volt a témát a pártküzdelmek terepére vinni, ezzel csökkentve civil jellegéből fakadó legitimitását. Egyéb körülmények – a vízenergia jelentőségének globális csökkenése, az első Orbán-kormány Duna ügyében képviselt óvatossága – azonban biztosították, hogy a vízlépcső megépítése hosszú időre – talán örökre – lekerül(t) a napirendről.

Dózsa Tamás grafikus, Duna-aktivista így nyilatkozott Karátson szerepéről: *„A kilencvenes évek végén már szerintem ő volt a Duna-mozgalom vezetője, hiába a Czakónál jöttünk össze. Czakó egy elég neves, jó tollú író, de nem hiszem, hogy ő erre tört volna, hogy ennek a dolognak a közepében legyen. Gábor tudta ezt valahogy a személyében hordozni. De nem adott ki egy ilyen alapvetést vagy kijelentést erről, hanem csak ahogy csinálta, az elég volt. Valószínűleg ebben benne volt a keleti filozófia is, egyszerűen ahogy megnyilvánult, ahogy létezett, ahogy megjelent a gesztusai-val, szerintem ezért fogadta el mindenki, ezért tudott minden irányba felszólalni. A tüntetésen vagy bárhol, amikor magyar politikusokkal tárgyalt. Pont az volt az érdekes benne, hogy a hosszú hajával, derűjével volt a figurájában egy ilyen klaszszikus hobó szerintem, és érdekes módon nem volt anakronisztikus az, hogy egy idő-*

64 = = Horn, 1999: 467.; Lányi, 2022: 125–127.

65 = = KAGAK DMD, 29.m. A Duna Charta nyilatkozata, 1998. május 18.

66 = = Két tagunk kilép. *Duna Kör Hírlevél*, 2000. május 2., 2.

*sebb ember van egy ilyen tinédzser vagy fiatal karakterében. Valahogy áthozta a hippikorszaknak azt az energiáját, derűjét, amit annak idején jelentettek ezek a hosszú hajak, hajpántok.*⁶⁷

A kései Kádár-korszak civil, másként gondolkodó csoportosulásai sokszínű képet mutatnak: környezetvédő mozgalmak; avantgárd; a demokratikus szocializmusban hívó maroknyi volt 56-os; punkok; reformközgazdászok; a demokratikus ellenzék; a kevésbé aktivizálódott, de azért jelen lévő „urbánus jobboldal”; vagy a „nép-nemzeti” kör.⁶⁸ A különböző ellenzéki csoportok 1977 és 1994 közötti történetének egy lehetséges interpretálására hívta fel a figyelmet Bozóki András 2019-ben megjelent, *Gördülő rendszerváltás* című kötetében. A politológus szerint az értelmiség és a civil világ politikai önszerveződése az 1989-es korszakhatáron átívelő történet, és leginkább a gördülés vagy a forgószínpad metaforájával ragadható meg. Eszerint az „értelmiség nagy évtizedében” – 1977 és 1994 között – Magyarországon jellemzően mindig más-más ágensek voltak az elindítói, majd a vezetői – ha tetszik, „politikacsinálói” – s végül az intézményesítői egy-egy közéleti mozgalomnak.⁶⁹ Weber Attila, aki az értelmiség politikai szerepvállalását szintén az 1989-es korszakhatáron átívelően értelmezi, hozzáteszi ehhez, hogy a pártok hiányzó társadalmi beágyazottsága, a politikai közvetítő közeg hiánya miatt az 1990-es évtizedben a civil mozgalmak vákuumhatás alá kerültek, és természetes módon tagozódtak be a pártok alá.⁷⁰

Azokat, akik a szakaszok többségében aktív ágensek voltak, Bozóki „*core csoport*”-nak nevezi. Karátson Gábor ilyen *core* szereplő volt a Duna-mozgalom történetében: azzal, hogy megpróbált ideológiát adni a Duna-mozgalmaknak, alapot adott a kezdeményezés(ek) önreprezentációjának és kommunikációjának, ezzel pedig a platformteremtésnek is. Bozóki 2019-es kötetében ugyan nem tér ki komolyabban a Duna-mozgalmakra, de az általa felvázolt, több szakaszra tagolt forgószínpad-modell az itt tárgyaltak kapcsán is érvényes. Sőt, a Duna ügye arra is példa, hogy a Bozóki – jórészt az 1992 és 1994 közötti Demokratikus Chartára alapozott – interpretációja szerint 1994-ben lezárult értelmiségi politikai attitűd a Duna és a vízlépcső ügyében egészen 1998-ig kitartott. Ebben alapvető szerepe volt Karátsonnak, aki éppen 1992-től vált egyértelmű vezéregyéniséggé. A mozgalom szellemi hátterét megteremteni kívánó munkássága is ekkorra bontakozott ki igazán, s közben egyre határozottabb és átgondoltabb érvekkel támasztotta alá a Duna-mozgalmak modernizációkritikai alapállását. Ennek legalapvetőbb pillérei a következők voltak: a kapitalizmus és a megvalósult szocializmus egyaránt üldözik a technológiai hatékonyság ábrándját, s így környezetpusztítóak; a Duna s egyben az öko-

67 == KAGAK DMD, Dózsa Tamás-interjú, [d. n.].

68 == Az ellenkultúrákról lásd Klaniczay, 2004.

69 == Bozóki, 2019.

70 == Weber, 2022: 39.

lógia ügyének világos elhelyezése egy antropológiai-metafizikai és egy magyar történeti (1956) kontinuumba.

Vezérszónoki és *ideológusi* szerepe mellett Karátson a Duna-mozgalmak bizonyos szakaszaiban *új embereket behozó ágensként*, a személyes ellentéteket elrendező *integratív vezetőként* lépett fel. Szembe kell nézni ugyanakkor azzal, hogy e három fő pont köré rendezhető törekvéseit a szó pragmatikus-konvencionális-politikológiai értelmében csak részben koronázta siker: bár a vízlépcső magyarországi szakasza nem épült meg, a hazai közbeszédben az ökológiai gondolat nem tudott meggyökeresedni a Duna-mozgalmak felhajtóereje ellenére sem. Személyes integrátori szerepét felemésztették a mozgalom belső vitái és intranzigenciája, 1998-ban – szándékaival nem egyezően, egy feloldhatatlan kényszerhelyzetben – kiszolgáltatta a Duna ügyét a kampánynak és a pártpolitikának. Talán a legfőbb sikert abban érte el, hogy világosan kijelölte a magyar ökológia szellemi sarokpontjait, melyre később újabb mozgalmak építettek és építhetnek. Ugyanis Karátson Duna-ügyi törekvéseinek részleges sikertelensége nem jelenti azt, hogy ez irányú, szinte beláthatatlanul komplex, emberi és altruista nézetrendszere ne lenne ökológiai – ha tetszik, anarchokonzervatív – szempontból helyes, vagy éppen ne telítődhetne a jövőben mozgósító erővel.

=== Források ===

KAGAK (Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely)
DMD (Duna-mozgalmakkal kapcsolatos dokumentáció)
EDK (Életút dokumentáció)

Interjúk

Lányi András, 2021.06.30.
Nagy Boldizsár, 2022.09.16.
Vargha János, 2023.02.22.
Vargha János, 2023.03.01.
Fleischer Tamás, 2024.02.01.

Göncz Zsófia – Steierlein Klaudia: *Karátson Gábor és a Duna-mozgalom* (kézirat)

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) 1979–1990

3.1.5. Operatív dossziék

O-16268/2. „Horgászok”

O-19618/1. „Festő”

3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-150384/I. Egyetemi felkelők
OSA (Vera & Donald Blinken Open Society Archives)
305-0-3 A Fekete Doboz Alapítvány nyers, vágatlan videófelvételei

==== Sajtó ====

Duna Kör Hírei, 1986–1989
Magyar Nemzet, 1998
Napunk/Denník, 2024

==== Hivatkozott irodalom ====

Apaydin, 2023
Apaydin, Daniela: *Stop Nagymaros! Die Geschichte einer Grenzüberschreitung.*
(Zeitgeschichte im Kontext, 19.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Apaydin, 2024
Apaydin, Daniela: Hamburgtól Nagymarosig. Zöldmozgalmak
transznacionalizálódása az 1980-as években. In: Murber Ibolya – Nagy
Adrienn (szerk.): *Kerülőutakon. Az osztrák–magyar határ 20. századi története.*
Kronosz, Pécs. 320–345.

Bárdos Deák, 2002
Bárdos Deák Péter: A bős–nagymarosi erőműrendszer története. <http://www.dunacharta.hu/cikk.php?ssz=52> (utolsó letöltés: 2024. november 13.)

Bozóki, 2019
Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977–1994).* L'Harmattan, Budapest.

Danyi, 2023
Danyi Gábor: *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon 1956–1989.* Kronosz, Pécs.

Fleischer, 1992
Fleischer Tamás: Cápa fog sor a Dunán. *Társadalomkutatás*, 2–3. sz. 28–47.

Karátson, 1981
Karátson Gábor: *A gyermek Altdorfer.* Magvető, Budapest.

Karátson, 1989

Karátson Gábor: Minden szabadon folyjék. *Hitel*, 2. sz. 7.

Karátson, 1992

Karátson Gábor: *Ulrik úr keleti utazása avagy A zsidó menyasszony*. Európa, Budapest.

Karátson, 1993

Karátson Gábor: Villámfény és öngyarmatosítás. *Új Művészet*, 2. sz. 67–70.

Karátson, 2005

Karátson Gábor: *Ötvenhatos regény*. Helikon, Budapest.

Karátson, 2021

Karátson Gábor: *Illusztrációk Goethe Faustjához 1976–1980*. (Karátson Archívum Könyvek, I.) Magyar Alkotóművészeti Közhazsnú Nonprofit Kft., Szentendre.

Kalmár, 2014

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris, Budapest.

Klaniczay, 2004

Klaniczay Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes–nyolcvanas években*. Noran, Budapest.

Kristóf, 2014

Kristóf Luca: *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. L'Harmattan, Budapest.

Lao-ce, 1990

Lao-ce: *Tao te king*. Kínaiból fordította és az utószót írta Karátson Gábor. Cserépfalvi, Budapest. (Második, teljesen átdolgozott kiadás: Cserépfalvi, Budapest, 1997.)

Mikecz, 2023

Mikecz Dániel: A politikai ökológia megjelenése Magyarországon: elmélet és mozgalmi gyakorlat. In: Pap Milán – Novák Attila (szerk.): *Kádár-rendszerválság*. Századvég, Budapest. 269–287.

Mitrovits, 2020

Mitrovits Miklós: *Tiltott kapcsolat. A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés 1976–1989*. Jaffa, Budapest.

Nagy, 2024

Nagy Boldizsár: *Bős–Nagymaros: nemzetközi jog, politika, környezetvédelem. Írások az erőműrendszer történetéről és a jogvitáról*. Gondolat, Budapest.

Németh, 2014

Németh Miklós: *Mert ez az ország érdeke*. Szerkesztette és az interjút készítette Oplatka András. Helikon, Budapest.

Pollack–Wielgohs, 2004

Pollack, Detlef – Wielgohs, Jan: *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society And Democratic Transition*. Ashgate, Farnham, UK.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág, Budapest.

Simonkay, 2024

Simonkay Márton: Vízerőművek és környezetvédő mozgalmak. Adalékok az 1980-as évek osztrák–magyar kapcsolataihoz. *Századok*, 1. sz. 95–110.

Tőkés, 1998

Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom*. Kossuth, Budapest.

Vargha, 1981

Vargha János: Egyre távolabb a jótól: Dokumentumok a Gabčíkovo–Nagymarosi vízlépcsőrendszer történetéből. *Valóság*, 11. sz. 56–69.

Vargha, 1997

Vargha János (szerk.): *A hágai döntés*. Enciklopédia, Budapest.

Vargha, 2019

Vargha János: Szómagia. *Élet és Irodalom*, 20. sz. 8–9.

Wéber, 2022

Wéber Attila: *A rendszerváltás kora. A magyar politikai rendszer három évtizede*. Osiris, Budapest.

Kulcsszavak

=====

Duna-gate-ügy, ellenzék a Kádár-korszakban, Kádár-rendszer

Kossuth Lajos tér, tüntetés a bős-nagymarosi vízlépcső-rendszer felépítése ellen, 1988. szeptember 12-én.

Fortepan / tm

/ “To Keep Everything Flowing” /

Gábor Karátson and the Danube Movements, 1985–1998

The protests against the Gabčíkovo–Nagymaros Waterworks and the resulting Danube movements occupy a special place in the historical narratives of the 1980s and 1990s. The contribution of the protests against the dams to the transition of 1989/90 is mentioned by almost all authors, but a deeper analysis of the movement and the personal and social history of its leaders is rarely presented. What makes it difficult to research and discuss the topic is the fact that no comprehensive monograph has yet been written, and therefore the conceptual apparatus and contextual knowledge of the subject is fragmented and its coverage is still rather patchy.

This article aims to contribute to this historical discourse through the work of Gábor Karátson (1935–2015), a prominent but now largely forgotten figure of the Danube movements. After a very brief biography of Gábor Karátson and the history of the anti-dam protests, the article, based largely on the private legacy of the protagonist, deals with Karátson's specific activities and roles within the movement until 1998, when the nature of the movement, and thus Karátson's role, changed.
